

Э.М.РЕМАРК РОМАНЛАРИДА УРУШ ВА ИНСОН ТАЛҚИНИ

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВОЙНЫ И ЧЕЛОВЕКА В РОМАНАХ Э.М.РЕМАРКА

WAR AND HUMANS INTERPRETATION IN NOVELS OF E.M.REMARQUE

О.Холматов

Аннотация

Мақолада Э.М.Ремаркнинг уруш мавзусидаги асарлари, хусусан “Ғарбий фронтда ўзгариш йўқ”, “Уч оғайни” ва “Лиссабондаги тун” романлари таҳлил қилинган. Ёзувчининг типик образлардан фойдаланиш, характер яратиш маҳорати ўрганилган.

Аннотация

В статье анализируются произведения Э.М.Ремарка на военную тему, в частности, романы “На Западном фронте без перемен”, “Три товарища” и “Ночь в Лиссабоне”. Изучено мастерство писателя использования типичных образов и создания характера.

Annotation

The article analyzes Remarque's war-related works, in particular, the novels “All Quiet on the Western Front” “Three Comrades” and “The Night of Lisbon”. The author's skills in using typical images and creating character's art are studied.

Таянч сўз ва иборалар: уруш мавзуси, “йўқотилган авлод”, Э.М.Ремарк, роман, “Ғарбий фронтда ўзгариш йўқ”, “Уч оғайни”, “Лиссабондаги тун”, пацифизм, реализм, бадиий маҳорат, типик образ.

Ключевые слова и выражения: тема войны, “потерянное поколение”, Э.М.Ремарк, роман, “На Западном фронте без перемен”, “Три товарища”, “Ночь в Лиссабоне”, пацифизм, реализм, художественное мастерство, типичный образ.

Keywords and expressions: the subject of war, “Lost Generation”, E.M.Remarque, the novel, “All Quiet on the Western Front”, “Three Comrades”, “The Night of Lisbon”, pacifism, realism, artistic skill, typical image.

Инсоният тарихининг бадиий адабиётда энг кўп акс этган воқеликларидан бири уруш ҳодисасидир. Уруш мавзусидаги асарлар қадимий тарихга эга бўлиб, уларнинг дастлабки илдизлари оғзаки ижод намуналарига бориб тақалади. Турли халқларнинг оғзаки ижодидаги қаҳрамонлик эпослари ва жангномалар уруш ҳодисаларини ўзида акс эттирган дастлабки асарлар ҳисобланади. Антик адабиётда Геракл, Тесей, Ахиллес, Аякс, Одиссей, Эней каби қаҳрамонлар ҳақидаги афсоналар, рус фольклори қаҳрамонлари Илья Муромец, Алеша Попович ҳақидаги дostonлар, “Роланд ҳақида кўшиқ” (Франция), “Сид ҳақида кўшиқ” (Испания), “Нибелунглар ҳақида кўшиқ” (Германия) каби қаҳрамонлик эпослари, “Артур ва думалоқ стол” (Британия) рицарлик романлари туркуми шулар жумласидандир. Уларда уруш ҳодисаси қаҳрамонларнинг куч-қудратини, фазилатлари ва маънавий қиёфасини кўрсатишда асосий восита бўлиб хизмат қилган. Қаҳрамонларнинг ботирлик, мардлик, ватанпарварлик, матонат ва қатъият каби хислатлари айнан уруш билан боғлиқ эпизодлар воситасида акс эттирилган. Бироқ, асрлар ўтиб, инсоният тафаккурида рўй берган ўзгаришлар ва жамият

тараққиёти натижасида адабиётда уруш ҳодисасига бўлган муносабат ўзгарган. Европа Ўйғониш давридан бошлаб гуманистик ғоялар кенг тарқалиши натижасида инсонпарварлик, тинчликсеварлик руҳи бадиий адабиётга ҳам кириб келди. Эндиликда уруш вайронкор ҳодиса сифатида қоралана бошланди. XVIII – XIX асрлар адабиётида бу жараён янада кучайди. Шу даврда яратилган франциялик ёзувчи Виктор Гюгонинг “Тўқсон учинчи йил” романида фуқаролар уруши, яна бир француз ёзувчиси Проспер Мерименинг “Карл IX салтанати йилномаси” романида диний урушлар, инглиз шоири ва драматурги Жорж Гордон Байроннинг “Чайлд Гаролднинг зиёратлари” дostonида эса мустамлакачилик урушлари қораланади.

XX асрга келиб Ғарб адабиётида урушга нисбатан салбий муносабат янада кучайиб, адабий жараёнда етакчи ўринга чиқди. Бунинг асосий сабаби I Жаҳон уруши бўлди. Бу уруш таъсирида Ғарб адабиётида “йўқотилган авлод” йўналиши вужудга келди. Бу мавзудаги асарларда уруш туфайли ҳаёти барбод бўлган инсонларнинг тақдири ва ўй-кечинмалари реалистик образлар воситасида тасвирланди.

О.Холматов – ФарДУ адабиётшунослик йўналиши магистранти.

“Йўқотилган авлод” адабиёти вакилларига мисол қилиб А.Барбюс, Э.М.Ремарк, Э.Хемингуэй, Р.Олдингтон, У.Фолкнер, Ф.С.Фицджеральд каби ёзувчиларни келтириш мумкин.

XX аср Фарб адабиётида уруш ва инсон масаласини тасвирлаган энг сермахсул ижодкорлардан бири немис ёзувчиси Эрих Мария Ремарк эди. Саиджалол Саидмуродов ёзувчи ижоди ҳақидаги “Тинчлик номи ила” номли мақоласида шундай фикрни илгари суради: “Ремарк романларининг қаҳрамонлари икки турга бўлинади: биринчиси – урушдан қайтган, лекин ҳамон урушнинг салбий таъсиридан азият чекаётган собиқ аскарлар; иккинчиси уруш оқибатлари сабабли ватанларини ташлаб чиқишга мажбур бўлган муҳожирлар”дир [1,7]. “Фарбий фронтда ўзгариш йўқ”, “Уч оғайни” романларининг қаҳрамонларини биринчи турга, “Лиссабондаги тун” романидаги образларни эса иккинчи турга киритиш мақсадга мувофиқ. Ремарк асарларидаги воқеалар, қаҳрамонлар тақдирининг ишонарли ва ҳаётий чиқишининг сабаби муаллифнинг биографияси билан боғлиқ бўлиб, адабнинг ўзи ҳам бу урушда қатнашган. Шу сабабли Ремарк асарлари автобиографик хусусиятга эга. Бу жиҳатга рус олими И.Фрамкин ҳам алоҳида эътибор қаратиб, “Ремаркнинг антифашистик романлари” номли мақоласида шундай дейди: “Ремарк асарлари ўз даври ҳаёти ва жамиятини тасвирлайди. Бу борада ижодкорнинг ўзи қуйидаги фикрни билдиради: “Менинг қаҳрамонларим – асримиз инсонлари, мен улар мисолида ўз ҳаётим ва кечинмаларимни баён этаман”. Бу орқали ёзувчи асарларининг автобиографик характер касб этишини ҳам таъкидлайди” [2,7]. “Фарбий фронтда ўзгариш йўқ” романи ҳали катта ҳаётга қадам қўйиб улгурмаган ўсмир ёшларнинг жанг майдонига ташланиши, фронт даҳшатларини ўз кўзи билан кўрган қаҳрамонлар онгида, руҳиятида пайдо бўлган ўзгаришлар, жанг майдонидаги фожиали ҳолатлар тасвирига бағишланган. Бу роман қуйидаги жумлалар билан бошланади: “Бу китоб айбнома ҳам, авфнома ҳам эмас. Бу шунчаки уруш дастидан жувонмарг бўлган авлод ҳақидаги, гарчи замбарак ўқидан омон қолган бўлса-да, шу урушнинг қурбонига айланганлар тўғрисидаги кўнгил изҳоридир” [3,5].

“Фарбий фронтда ўзгариш йўқ” романи қаҳрамонлари: Паул Боймер, Кропп, Мюллер,

Тяден, Лейер, Кеммерих, Катчинский каби персонажлар I жаҳон урушида иштирок этган авлоднинг типик вакиллари. Улар асар давомида бу урушнинг ғайриинсоний моҳиятини англаб етадилар. Роман бош қаҳрамонларидан бири Паул Боймер тилидан айтилган қуйидаги фикрлар роман персонажлари асл ҳақиқатни тушуниб эта бошлаганлигини англатади: “Улар ҳамон мақолалар ёзишар, нутқлар сўзлашарди; биз эса кўчма шифохона-ю жон таслим қилаётганларини кўриб улгургандик. Улар ҳамон ватанга хизмат қилишдан ортиқ олий неъмат йўқ, дея айюҳаннос солишарди; биз эса ўлим даҳшати ундан-да кучлироқ эканини билардик. Аммо бу билан бирортанимиз қочоқ, исёнчи ёки қўрқоқ бўлиб қолганимиз йўқ (бундай сўзлар оғзининг бир четидан чиқиб кетарди уларнинг), ватанни улардан кам севмасдик, жангга кираётиб бирор марта тиззамиз қалтирамаган; аммо энди ниманидир фарқига етамиз, гўё бирдан улғайиб қолгандай бўлдик...” [3,16] Ушбу кичик парчада ёш авлоднинг уруш жараёнига бўлган муносабати ўз ифодасини топган. Бу жумлалар фош этиш хусусияти билан аҳамиятли. “Фарбий фронтда ўзгариш йўқ” романида бош қаҳрамон сифатида ёшларнинг танлангани бежиз эмас. Бу орқали ёзувчи, аввало, ҳаётий асосга эга бўлган воқеаларни тасвирлаган. Иккинчидан, асарларда тасвирланган ёш авлоднинг фожиаси орқали урушнинг нафақат бугунги кун учун, балки жамият ва инсоният келажаги учун ҳам зарарли эканлигини таъкидламоқчи бўлган.

“Йўқотилган авлод” йўналишидаги асарларнинг қаҳрамонлари ҳақида рус тадқиқотчиси Е.В.Староверова ўзининг “Проблема “потерянное поколение” в литературе” китобида шундай фикр юритган: “Барча “йўқотилган авлод” қаҳрамонларига хос умумий хусусият шундан иборатки, улар доимий равишда ўзларининг нима учун урушда қатнашганликларини англашга интиладилар. Бу образлар асар давомида шахс сифатида ўсиб борадилар, охир-оқибат ўзларининг иқтисод ва сиёсат манфаати учун қурбон бўлганларини англаб етадилар.” [4,23]. Бу хусусият “Фарбий фронтда ўзгариш йўқ” романига мос келади. Шунга асосланган ҳолда, ушбу роман “йўқотилган авлод” адабиёти намунаси сифатида қайд этилади.

Ремаркнинг “йўқотилган авлод” йўналишидаги асарларидан яна бири “Уч оғайни” романи бўлиб, ушбу асарда собиқ аскарларнинг урушдан кейинги ҳаёти баён

қилинган. Унда I Жаҳон урушида қатнашган, урушдан кейин ҳаётда ўз йўлини топишга интилган турли тақдирлар ва характерлар тасвирланган. Ёзувчи аввалги асарида ўсмир ёшдаги йигитларнинг тақдирини тасвирлаган бўлса, “Уч оғайни” романида ўша ўспиринларнинг анча улғайган вакиллари ҳақида ҳикоя қилади. Роман қаҳрамонлари реалистик хусусиятга эга бўлган типик образлардир. Асарда I Жаҳон урушидан ўн йил кейин рўй берган воқеалар тасвирланган. Лекин роман қаҳрамонлари урушнинг салбий таъсиридан қутула олмаганлар. Уларнинг руҳияти, жамият билан муносабати тасвирларида бу аниқ ифодаланган. Романнинг асосий қаҳрамонлари учун дўстлик, ичкилик, машина, пойғалар асосий юпанч вазифасини бажаради. “Уч оғайни” романида муаллифнинг бадиий маҳорати ёрқин акс этган. Унда қаҳрамонлар тилидан айтилган ҳаёт, жамият, муҳаббат ва бошқа инсоний туйғулар ҳақидаги оригинал фикрлар, табиат тасвирлари, ғамгин ва қувноқ лавҳаларнинг параллел ифодаланиши, инсон руҳиятининг мураккаб қирраларини баён этувчи психологик тасвирлар оддий ва содда тарзда, аммо юксак бадиий маҳорат билан ифодаланган. Асар қаҳрамонларининг ўзаро суҳбатлари, хатти-ҳаракатларида, шунингдек, роман бош қаҳрамони Роберт Локампнинг ўй-мулоҳазаларида “йўқотилган авлод”га хос хусусиятлар яққол кўзга ташланиб туради. Ушбу қаҳрамон тилидан айтилган қуйидаги жумла бунинг исботидир: “Биз ўтмишимизга дахлдор барча нарсага қарши – сохталик ва худбинлик, очкўзлик ва шафқатсизликка қарши курашмоқчи эдик; биз бағритош бўлиб қолдик ва яқин ўртоғимиздан бошқа ҳеч кимга, бизни ҳеч қачон алдамаган осмон, тамаки, дарахтлар, нон ва заминдан бўлак ҳеч нарсага ишонмай қўйдик. Натижада бари емирилди, қалбакилашди ва унутилди. Унута олмаганларнинг улуши эса фақат ночорлик, ноумидлик, лоқайдлик ва ичкилик бўлди. Буюк инсоний ва мардона талпинишлар даври ўтди. Корчалонлик, сотқинлик ва қашшоқлик тантана қилди...” [5,53] Ушбу парчада қаҳрамон тилидан урушдан кейинги ижтимоий ҳаёт ва жамиятга бадиий муносабат билдирилган.

Романда ўша давр ижтимоий ҳаётига оид турли лавҳалар, хусусан, иқтисодий қийинчиликлар, ишсизлик, одамлардаги саросима ва келажакка бўлган ишончнинг йўқолгани каби тафсилотлар ҳам етарлича учрайди. Айниқса, Хассе образи тасвирида бу жараёнлар аниқ акс эттирилган. Бу образ

асарда қуйидагича тасвирланади: “...У ишсиз қолишдан қўрқиб, юрак ҳовучлаб яшайди. Агар ишдан ҳайдалса – тамом. Хассе қирқ беш ёшларда эди. Бу ёшдаги одамни ким ишга олади? Илгари бунчаликмасди, қоқилган одам ўзини ўнглаб кетарди, ҳозир эса ишдан бўшасанг – умрбод кўчада қоласан...” [5,23] Хассе образи воситасида уруш таъсирида вужудга келган даврнинг ижтимоий муаммолари ва уларнинг инсон ҳаёти, руҳиятига таъсири ифодаланган.

Валентин Гаузер образи ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Бу қаҳрамон урушда бахтли тасодиф сабабли ўлимдан қутулиб қолган инсон бўлиб, урушдан кейин катта мерос олган. Шундан бери ҳар куни тирик қолганини нишонлаш учун ресторан ва кафеларда дўстлари ва ўртоқлари билан маишат қилади. Бу қаҳрамон ҳаётини ижобий томонга ўзгартириш учун қолган персонажлардан кўра кўпроқ имкониятга эга, бироқ у ҳам асардаги бошқа образлар сингари юксак мақсадлар ва улуғвор ғоялар билан яшамайди. Аксинча, қолган умрини имкон қадар хурсандчилик билан кечиришга интилади. Асарнинг деярли барча қаҳрамонлари руҳиятида шундай кайфият мавжудлиги уларнинг умумий хусусиятидир.

Роберт Локамп ва Патриция Холманлар ўртасидаги муҳаббат тасвири романнинг энг катта бадиий ютуғидир. Бу икки қаҳрамон муносабатларини тасвирлашда контраст усулидан муваффақиятли фойдаланилган. Муҳаббат сабаб уларнинг бахтли ўтказган кунлари тасвирида ҳаётсеварлик, гўзаллик ва юқори кайфият кўринса, ушбу муҳаббатнинг фожиали айрилиқ билан тугаши орқали ўша даврдаги оғир ҳаётда соф ва самимий туйғулар узоқ яшолмайди, деган маънодаги фикр сезилиб туради. Патрициянинг бевақт ўлими ҳам урушнинг салбий асорати таъсирида юз беради. Доктор Жаффенинг таъкидлашича, Патриция уруш йиллари тўйиб овқат емаганлиги сабабли касалликка йўлиққан эди. Бу касаллик охир-оқибат унинг ўлимига сабаб бўлади. Демак, бу ерда ҳам фожианинг асосий сабаби уруш. Бу уруш романнинг барча қаҳрамонлари тақдирига салбий таъсир кўрсатади. Шу тариқа, муаллиф урушни қоралайди ва пацифизм ғоясини илгари суради.

Ремаркнинг “Лиссабондаги тун” романи муҳожирлик мавзусидаги асарлар сирасига киради. Роман воқеалари кечадиган Оснабрюк (Ремарк туғилган шаҳар), Франция, Швейцария ва АҚШ (Ремарк яшаган жойлар)

худудларнинг географиясига эътибор берилса, бу асар ҳам автобиографик хусусиятга эга эканлиги маълум бўлади. “Лиссабондаги тун”да ҳам шу мавзудаги бошқа асарларида бўлгани каби муҳожирлик азоблари, фашизмнинг ёвузликлари тасвирланади. Романнинг дастлабки жумлаларида қаҳрамон тилдан XX аср Европасига таъриф берилади: “Лиссабонга келганимга бир ҳафта бўлганимга қарамай, шаҳарнинг чарақлаб ёниб турган чироқларига ҳамон кўниқолмасдим. Камина бўлган юрт ва шаҳарларда тун кўмир шахталари каби зулматга чўмган, чироқ нури эса ўрта асрлардаги вабодан хавфлироқ эди. Мен йигирманчи аср Европасидан келгандим.” [1,9] Фашизм ва уруш таъсирида ҳалокат арафасига келиб қолган Европанинг тасвири кейинги жумлаларда янада батафсил баён қилинади. Қочоқлик, ватангадолик авж олаётгани таъсири йўсинда қуйидагича ифодаланади: “1942-йилда Европани тарк этадиган барча кема нажот кемаси эди. Америка Араратмонанд юксалиб борар, тошқин ҳам кун сайин кўтариларди. Тошқин аллақачон Германия ва Австрияни ғарқ қилган, Париж чўкиб кетган, қўланса оқимда қолган Италия шаҳарлари бўғилиб энтикар, ҳатто Испаниядан ҳам нажот қолмаганди... Америкага қочмагани муқаррар ҳалокат кутарди. Улар уруш тамом бўлгунча озодликдан маҳрум этилишга, ёлғизлик қисматида, урушнинг доимий таъқибига, қўрқув ва муҳтожликка маҳкум эдилар. Инсон дегани кераксиз матоҳга айланган, ишончли паспорт, тирик қолишнинг ягона кафолати эди.” [1,10] Бу эпизодларда уруш йилларидаги оғир аҳвол қаҳрамон муносабати фонида тасвирланган.

Тошқинга ўхшатиш фашизмнинг Европани ҳалок қилаётгани бадий акс эттирилган.

Романнинг икки асосий қаҳрамонлари: Иосиф Шварц ва Елена образлари тақдирида ҳам муҳаббат, айрилиқ ва ўлим мотивлари мавжуд. Лекин ушбу романнинг қайғули якуни билан тугашига қарамай, самимий муҳаббат тасвири орқали эзгулик тантанасига ишонч руҳи сезилиб туради. Романда ёвузлик ҳукмронлик қилаётган муҳитда ҳам эзгулик мавжудлиги ғояси билан бир қаторда урушнинг инсонлар тақдири учун салбий оқибатлари ҳам акс эттирилган. Шу хусусиятига кўра, “Лиссабондаги тун” романи “Уч оғайни”га ўхшайди. Бу орқали Ремарк ижодига ҳос бўлган пацифизм ғояси яна бир бор ўз бадий ифодасини топган.

Хуллас, Э.М.Ремарк ижодида уруш ва инсон масаласи етакчи ўринда туради. Ёзувчининг “Ғарбий фронтда ўзгариш йўқ” романида урушда қатнашаётган ёшларнинг фронтда кечирган азоблари, уруш сабабли ёшлар руҳиятида содир бўлган ўзгаришлар ва фронтдаги ҳолатлар реалистик усулда тасвирлаган бўлса, “Уч оғайни” романида уруш оқибатлари кейинги ҳаётига ҳам таъсир кўрсатган инсонларнинг тақдирлари типик образлар воситасида ифодаланган. “Лиссабондаги тун” романида эса муҳожирлик мавзуси асосий ўринда туради. Демак, Э.М.Ремарк ҳар икки жаҳон урушининг жонли гувоҳи сифатида ўз асарларида урушни қоралайди. Пацифизм ғоясини уруш туфайли фожиали тақдир эгаларига айланган инсонларнинг типик образлари орқали ифодалайди.

Адабиётлар:

1. Саидмуродов С. Тинчлик номи ила. // Ремарк Э.М. Лиссабондаги тун. Т.: “Ўзбекистон”, 2016.
2. Ремарк Э.М. Избранное. II том. – М.: Правда, 1990.
3. Ремарк Э.М. Ғарбий фронтда ўзгариш йўқ. – Т.: Янги аср авлоди, 2016.
4. Староверова Е.В. Проблема “потерянное поколение” в литературе. – Санкт-Петербург: “Лицей”, 2005.
5. Ремарк Э.М. Уч оғайни. – Т.: ШАРҚ, 2015.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори).